

An Examination of Having the Permission to Use Transgenic Products from the Perspective of the Holy Qur'an

Behnam Ghanbarpour¹

Jaber Rezaei Junaid²

Received: 29/04/2021

Accepted: 09/06/2021

Abstract

With the advancement of human knowledge, human was able to conquer nature as Allah's successor. An obvious example of this is the success of biotechnology in altering the genes of plants and organisms. The current paper, which is organized in a descriptive-analytical method, with the aim of examining transgenic products from the perspective of Qur'anic verses, criticizes and examines the views of those who agree and those who disagree. This article seeks to answer the question of whether transgenic products are usable from the perspective of the Qur'an and offers a moderate perspective. The findings of the present study show that the main Qur'anic reason brought by opponents of transgenic production is resorting to verse 119 of Surah Nisa and verse 30 of Surah Isra. They have considered such an act contrary to the laws of divine creation and human dignity. Others who disagree have relied on verses such as the permission of man to conquer the universe and his succession to Allah on earth. This paper considers the use of these new products as inevitable by presenting an intermediate view with regard to the requirements of time and human biological necessities in the contemporary world; of course, if the harm and danger of using these products are not obvious and the permissible conditions of consumption are not preferable to the conditions of observing the principle of precaution.

Keywords

Transgenic products, changes in creation, genetics, conquest, succession.

---

1. Assistant Professor, Department of Law and Theology Islamic Azad University, Ghaemshahr Branch, Ghaemshahr, Iran (Corresponding Author). behnamghanbarpor45@yahoo.com.

2. PhD Student in Private Law, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran. Jaber.rezaei@gmail.com.

---

* Ghanbarpour, B., & Rezaei Junaid, J. (1400 AP). An Examination of Having the Permission to Use Transgenic Products from the Perspective of the Holy Qur'an. *Journal of Studies of Qur'anic Sciences*, 3(7), pp. 64-87. Doi: 10.22081/jqss.2021.60808.1114

دراسة عن جواز وعدم جواز الاستفادة من المنتجات المعدلة جينياً من منظار القرآن الكريم

جابر رضائي جنيد^٢

بهنام قنبرپور^١

تاريخ القبول: ١٠/٢٨/١٤٤٢

تاريخ الاستلام: ١٦/٠٩/١٤٤٢

الملخص

تمكّن الإنسان - في مقام الخلافة الإلهية - ومن خلال تقدّم العلوم البشرية من تسخير الطبيعة. وأبرز مثال على ذلك هو نجاح مساعيه في علم البيوتكنولوجي لتغيير جينات النباتات والموجودات. والمقالة الحالية كتبت بمنهج توصيفي تحليلي وبهدف دراسة التعديل الجيني من زاوية الآيات القرآنية ونقد وتحليل آراء الموافقين والمخالفين لهذا العمل، كما تسعى للإجابة على التساؤل حول هل أنّ القرآن يبيح الاستفادة من المحاصيل المعدلة جينياً أم لا، ليصل في النهاية إلى رأي معتدل في هذا المجال. ويظهر من معطيات هذا التحقيق أنّ أهم الأدلة القرآنية التي يستند عليها مخالفو إنتاج المحاصيل المعدلة جينياً هو تمسّكهم بالآية ١١٩ من سورة النساء والآية ٣٠ من سورة الإسراء، حيث استظهروا منها أنّ آثار مثل هذه الأعمال تناقض مع قوانين الخلق الإلهية والكرامة الإنسانية. وهناك بعض آخر تمسّكوا - في مقابل رأي المخالفين - بآيات تتضمن جواز تسخير البشر للكائنات واستخلافهم في الأرض من قبل الله. ومن خلال تقديم هذه المقالة لرأي معتدل يأخذ بنظر الاعتبار مقتضيات الزمان وضرورات الحياة الإنسانية في العالم المعاصر تصل إلى نتيجة مفادها عدم إمكانية الاستغناء عن استعمال هذه المحاصيل الجديدة، وذلك بشرط أن يخلو استعمال هذه المحاصيل من الضرر والخطر الواضح والأكيد، وأن لا تكون هناك أرحمّة لشروط جواز الاستعمال على شروط مراعاة مبدأ الاحتياط.

الكلمات المفتاحية

المحاصيل المعدلة جينياً، التغيير في الخلق، الجينات، التسخير، الخلافة.

١. مساعد أستاذ بقسم القانون والإلهيات، الجامعة الإسلامية الحرّة، شعبة قائم شهر، قائم شهر، إيران (الكاتب المسؤول).

behnamghanbarpor45@yahoo.com

٢. طالب دكتوراه تخصصية فرع القانون الخاص، الجامعة الإسلامية الحرّة، فرع قائم شهر، إيران. Jaber.rezae@gmail.com

* قنبرپور، بهنام، رضائي جنيد، جابر. (١٤٤٢). دراسة عن جواز وعدم جواز الاستفادة من المنتجات المعدلة جينياً من منظار القرآن الكريم. مجلة فصلية علمية - محكمة دراسات في علوم القرآن، ٣(٧)، صص ٦٤ - ٨٧.

بررسی جواز یا عدم جواز استفاده از تولیدات تراریخته از منظر قرآن کریم

جابر رضایی جنید^۱
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۱۹

بهنام قنبرپور^۲
 تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۹

چکیده

با پیشرفت دانش بشری، انسان توانست در مقام خلیفه الهی دست به تسخیر طبیعت بزند. نمونه بارز آن موفقیت در علم بیوتکنولوژی برای تغییر ژن گیاهان و موجودات است. مقاله حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی سامان یافته است با هدف بررسی تراریخته از منظر آیات قرآن به نقد و بررسی دیدگاه موافقان و مخالفان می‌پردازد و در پاسخ به این پرسش است که آیا محصولات تراریخته از منظر قرآن قابل استفاده‌اند یا خیر و دیدگاه معتدلی ارائه می‌کند. یافته‌های پژوهش پیش رو بیانگر آن است که عمده‌ترین دلیلی قرآنی که مخالفان تولید تراریخته به آن استناد کرده‌اند، تمسک به آیه ۱۱۹ سوره نساء و آیه ۳۰ سوره اسراء است. آنان چنین عملی را مغایر با قوانین آفرینش الهی و کرامت انسان تلقی کرده‌اند. برخی دیگر در مقابل دیدگاه مخالفان به آیاتی چون جواز تسخیر بشر در کائنات و جانشینی وی از طرف خداوند در زمین تمسک جسته‌اند. این مقاله با ارائه نظری بینابین با عنایت به مقتضیات زمان و ضروریات زیستی انسان در جهان معاصر، به کارگیری این محصولات جدید را امری اجتناب‌ناپذیر می‌داند؛ البته مشروط بر اینکه ضرر و خطر استفاده از این محصولات آشکار و مسلم نباشد و شرایط مجاز مصرف آن بر شرایط رعایت اصل احتیاط ترجیح نداشته باشد.

کلیدواژه‌ها

محصولات تراریخته، تغییر در خلقت، ژنتیک، تسخیر، خلافت.

۱. استادیار گروه حقوق و الهیات دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم‌شهر، قائم‌شهر، ایران (نویسنده مسئول).
 behnamghanbarpor45@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری تخصصی رشته حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائم‌شهر، ایران.
 Jaber.rezae@gmail.com

مقدمه و طرح مسئله

یکی از دستاوردهای بیوتکنولوژی و علم مهندسی ژنتیک، تولید فراورده‌های تراریخته است که در آن NDA خارجی می‌تواند از هر منبعی به گیاهان منتقل شود. تراریخته با انتقال ژن از موجودات و گیاهان به موجودات و گیاهان دیگر حاصل می‌شود و مشمول تغییر ژن اولیه است. تولید فراورده‌های تراریخته مخالفان و موافقانی دارد. مخالفان معتقدند محصولات تراریخته دارای ضررند. از آن سو موافقان محصولات تراریخته معتقدند این محصولات دارای مزیت‌اند. از مزیت‌های آن، افزایش تولید محصولات کشاورزی است که موجب می‌شود کمبود غذا، گرسنگی و فقر در آینده برطرف شود.

با توجه به اینکه در مورد ضررهای فراورده‌های تراریخته همچنان شک و ابهام وجود دارد، پژوهش حاضر درصدد آن است در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت استفاده از محصولات تراریخته با استفاده از مستندات قرآنی به بررسی و تحلیل پردازد و پاسخی منطقی و منصفانه ارائه کند. با توجه به افزایش جمعیت، کمبود مواد غذایی و کاهش ذخایر زیرزمینی در آینده‌ای نه چندان دور از یک سو و مستحذته بودن موضوع فراورده‌های تراریخته و اختلاف فقیهان درباره حکم به کارگیری این نوع فراورده‌های فواید و ثمرات عملی مترتب بر آنها از سوی دیگر، محققان را بر آن داشته است تا به ارزیابی و سنجش میزان ضرر و زیان و فواید تراریخته از منظر متخصصان پردازند و با عنایت به عموم و اطلاق قرآنی به پرسش‌های زیر پاسخ دهند:

آیا از دیدگاه کارشناسان و متخصصان امر، ضرر و خطر مشهود و مسلم بر استفاده از تراریخته وجود دارد؟

آیا با توجه به مقتضیات زمان و تغییر الگوهای زندگی استفاده از این نوع محصولات ضرورت اجتناب‌ناپذیر است؟

موافقان استفاده از تولیدات تراریخته به کدام آیات قرآنی استدلال می‌کنند؟

مخالفان به کدام ادله قرآنی استناد جسته‌اند؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها بایسته است ابتدا به تعریف مفاهیم و فواید و ضررهای تراریخته پردازیم؛ سپس دلایل قرآنی ارائه‌شده از سوی موافقان و مخالفان را نقد و بررسی کنیم.

۱. پیشینه پژوهشی تراریخته

درباره فراورده‌های تراریخته، که از موضوعات جدید است، و مبانی فقهی و حقوقی آن، پژوهش‌های پراکنده‌ای صورت گرفته است، برای مثال: هفته‌نامه حریم امام (۱۳۹۵) در مقالات متعددی صرفاً به فایده‌ها و ضررها و حکم شرعی محصولات تراریخته بسنده کرده است یا محققان محترم دیگر نظیر مهدیه غنی‌زاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «حکم تکلیفی محصولات تراریخته از منظر فقه امامیه» و مهدی پورداد (۱۳۹۵) در همایش محصولات تراریخته در خدمت تولید غذای سالم و فاطمه قدرتی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «ادله مشروعیت دستکاری ژنتیکی مواد غذایی» با اشاره مختصر به ادله مخالفان تراریخته با استناد به قول مراجع عظام هرگونه ضرر احتمالی را ملاک و میزان برای توقف و ممنوعیت این‌گونه محصولات دانسته‌اند و برخی دیگر از پژوهشگران نیز مانند سعید بیگدلی (۱۳۹۳) تنها به مبنای مسئولیت مدنی ناشی از محصولات تراریخته پرداخته‌اند؛ اما نوآوری پژوهش حاضر و تفاوت آن با تحقیقات مشابه این است که در این پژوهش، نخست با بیان سیر تاریخی و فایده‌ها و ضررهای محصولات تراریخته به صورت دسته‌بندی‌شده دلایل مخالفان و موافقان را تشریح، سپس به تجزیه و تحلیل و نقد دلایل موافقان و مخالفان پرداخته شده و در انتهای تجزیه و تحلیل دلایل موافقان و مخالفان، حکم جواز مقید فراورده‌های تراریخته با توجه به مکتب بینابینی بیان شده است؛ یعنی نه به‌طور کلی استفاده از تراریخته مردود است و نه صددرصد آزاد، بلکه بایسته است تولید، واردات و صادرات چنین فراورده‌هایی با لحاظ جوانب احتیاط و نظارت متخصصان متعهد و مؤمن صورت پذیرد و ضرر قریب‌الوقوع و حتمی به همراه نداشته باشد.

۲. مفهوم‌شناسی تراریخته

از طریق روش‌های بیوتکنولوژی یا مهندسی ژنتیکی، ژن یک موجود زنده را به موجود زنده دیگر انتقال می‌دهند و در واقع بر اثر آن، ژن بعضی از موجودات و گیاهان را تغییر می‌دهند. از طریق روش‌های بیوتکنولوژی تشخیص می‌دهند ژن چه موجوداتی یا گیاهانی مقاوم و مفید هستند و به دنبال آن ژن مفید و مقاوم را به دیگر موجودات که دارای آن خصوصیات خوب نیستند انتقال می‌دهند و موجودات و گیاهانی که ژن آنها تغییر یافته است، تراریخته نام دارد (امانی، ۱۳۹۲).

۳. پیشینه تراریخته

نخستین بار در قرن ۱۷ میلادی (۱۶۶۵م) رابرت هوک دانشمند انگلیسی توانست سلول را با کمک میکروسکوپ مشاهده کند. با گذشت زمان و پیشرفت علم در زمینه‌های مختلف، آدمی دانست که تمام اطلاعات لازم برای ادامه حیات در DNA است که درون هر سلول قرار دارد و مولکول DNA تمام اطلاعات لازم برای ساخته شدن یک موجود زنده را دارا است. این مولکول از واحدهای وراثتی تشکیل شده است که به آنها ژن گفته می‌شود و ژن از نسلی به نسل دیگر به ارث می‌رسد و باعث بروز بسیاری از ویژگی‌ها می‌شود. با پیشرفت علم، بشر یاد گرفت که می‌تواند در این مکانیسم‌ها که پایه حیات‌اند، دست ببرد که به دنبال آن توانست تراریخته را خلق کند (اسمعیلی پروزان و دیگران، ۱۳۹۶). پس از کشف DNA دانشمندان به منظور تغییر هدفمند آن تلاش کردند. در دهه ۱۹۷۰ دانشمندان، DNA اصلاح شده کوچکی را در درون باکتری، گیاهان و حیوانات قرار دادند تا آنها را مطالعه کنند. روش جدید مهندسی ژنتیک امکان انتقال ژن بین دو گونه را فراهم کرد. آنان در سال ۱۹۸۰ با وارد کردن ژنی در گوجه فرنگی توانستند از آنزیم فسادپذیری آن تا حدودی جلوگیری و میوه مقاومی عرضه کنند. محصولات زراعی متعددی مانند، سویا، ذرت، کلزا و پنبه در سطح تجاری تولید و عرضه شد، به طوری که هم‌اکنون تمامی سویای موجود در بازار مبادلات جهانی تراریخته است (علیدوست و حسینی کمال‌آبادی، ۱۳۹۶). نخستین فرآورده

تراریخته (گوجه فرنگی) در سال ۱۹۹۴ کشت شد؛ ولی سال ۱۹۹۶ نخستین سالی بود که سطح قابل توجهی (۱/۶۶ میلیون هکتار) از زمین‌های زراعی دنیا زیر کشت فراورده‌های تراریخته قرار گرفت. از آن پس، کشت این محصولات همه‌ساله افزایش قابل توجهی داشته است، به طوری که در سال ۲۰۰۷ سطح زیر کشت آنها بالغ بر ۱۱۴ میلیون هکتار رسید و پیش‌بینی می‌شد که تا سال ۲۰۱۵ به حدود ۲۰۰ میلیون هکتار برسد و بیشترین سطح زیر کشت فراورده‌های تراریخته دنیا به چهار محصول سویا، ذرت، پنبه و کلزا اختصاص دارد. شایع‌ترین فراورده‌های تراریخته سویا، روغن (کانولا یا کلزا)، ذرت و پنبه هستند (مهدی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰). در سال ۲۰۰۷ بیش از ۱۰ میلیون کشاورز در سراسر دنیا اقدام به کشت این محصولات کردند که ۹۰ درصد آنها کشاورزان کوچک و فقیر کشورهای در حال توسعه بوده‌اند. بیشترین سطح زیر کشت این محصولات مربوط به آمریکا و پس از آن آرژانتین، برزیل، کانادا، هند، چین، پاراگوئه، آفریقای جنوبی، اروگوئه، فیلیپین، استرالیا، اسپانیا، مکزیک، کلمبیا، فرانسه، هندوراس، جمهوری چک، پرتغال، آلمان، اسلواکی، رومانی و لهستان هستند (رهنما، ۱۳۸۷).

۴. خطرهای محصولات تراریخته

۴-۱. مقاومت در برابر آنتی‌بیوتیک

بر اساس تحقیقاتی که در کشور هلند، با استفاده از یک معده شبیه‌سازی شده انجام گرفت، محققان متوجه شدند ژن‌های حاصل از غذاهای تراریخته به‌رغم ادعای شرکت زیست‌فناوری، به‌طور کامل حذف نمی‌شوند و از بین نمی‌روند، بلکه حدود ۶ درصد از آنها در سیستم گوارشی بدن انسان باقی می‌مانند و می‌توانند به وسیله باکتری‌های معده جذب شوند. بنابراین خطر گسترش این توانایی در جذب باکتری‌های عفونی، به وجود خواهد آمد؛ چراکه باکتری با جذب ژن مقاوم، این صفت را کسب می‌کند و در هنگام ایجاد بیماری در بدن انسان، امکان درمان بیماری با مصرف آنتی‌بیوتیک ضعیف یا غیرممکن می‌شود (عباسی و دیگران، ۱۳۹۳).

۲-۴. ایجاد مشکل در فرایند تولید مثل و باروری و رشد نوزادان

مؤسسه آمریکایی طب زیست محیطی، ضمن اعلامیه‌ای که در ۱۹ می سال ۲۰۰۶ خطاب به پزشکان و جوامع پزشکی صادر کرد، در خصوص خطرهای غذاهای تراریخته برای سلامتی جوامع بشری هشدار داد و گفت روی حیوانات آزمایشگاهی حالتی از وجود خطرهای جدی در خصوص مصرف غذاهای تراریخته از جمله نازایی، پیری زودرس و سقط جنین هست و وجود ارتباط قوی و محکم میان مصرف غذاهای تراریخته و بیماری‌های مزبور در مطالعات صورت گرفته بر روی حیوانات به اثبات رسیده است (عباسی و دیگران، ۱۳۹۳).

۳-۴. ایجاد تومور (غدد) سرطانی

طی تحقیقاتی که محققان فرانسوی به مدت دو سال درباره عوارض خطرناک محصولات تراریخته زراعی انجام داده‌اند، مشخص شده است در نتیجه مصرف این ماده غذایی آسیب جدی در کبد و کلیه موش‌های آزمایشگاهی به وجود آمده و این علائم همراه با ایجاد غدد بزرگ سرطانی در بدن آنها گزارش شده است و در مورد ذرت تراریخته نیز آثار مشابهی را بر روی موش‌های آزمایشگاهی داشته است و دستگاه ایمنی این حیوانات به شدت دچار مشکل شده و رشد غیرطبیعی سلول‌ها (سرطانی شدن) در بدن آنها رخ داده است. این موش‌ها که به مدت ۹۰ روز با ذرت تراریخته تغذیه شدند، دچار مشکلات گسترده از جمله عفونت، رشد غیرطبیعی سلول‌ها در کبد، کلیه و روده شدند؛ همچنین سلول‌های خونی آنها به طرز غیرطبیعی افزایش یافت؛ با این حال بذرهایی که توسط متصدیان بخش تغذیه مورد ارزیابی دقیق قرار نگرفته و بدون حصول اطمینان از بی‌خطر بودن آنها، وارد زنجیره غذایی انسان‌ها شده‌اند و با توجه به تحقیقات انجام شده نگرانی‌های جدی درباره تجاری‌سازی محصولات زراعی تراریخته ابراز شده است (عباسی و دیگران، ۱۳۹۳).

۴-۴. از میان رفتن حاصلخیزی خاک

مطمئناً یکی از خطرهای محصولات تراریخته که به محیط زیست آسیب می‌رساند،

از میان رفتن حاصلخیزی خاک است؛ بنابراین، یکی از مواردی که می‌تواند در تولید انواع محصولات کشاورزی از جهت کمی و کیفی مؤثر باشد، حاصلخیزی خاک است که با سلب آن در آینده تبعات منفی برای حقوق مادی و معنوی انسان‌ها رخ خواهد داد.

۴-۵. کاهش امنیت غذایی برای زنان و بچه‌ها و به‌خطرافتادن امنیت غذایی نسل آینده

یکی از دلایل مخالفت با فراورده‌های تراریخته این است که بر اثر استفاده از فراورده‌های تراریخته احتمال ورود ضرر وجود دارد؛ بر همین اساس، امنیت غذایی نسل آینده نه تنها کاهش پیدا می‌کند، بلکه همراه با خطر خواهد بود (واحدی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۳).

۵. فواید محصولات تراریخته

با توجه به اینکه در مورد فراورده‌های تراریخته احتمال ورود ضرر در صورت مصرف وجود دارد، موافقان فراورده‌های تراریخته، فوایدی را برای آنها برشمرده‌اند که عبارت‌اند از:

الف) استفاده از این تکنولوژی موجب افزایش بهره‌وری و راه‌حلی مناسب برای مسئله رفع بحران غذا است؛
ب) دستکاری ژنتیکی موجب کاهش استفاده از سموم شیمیایی در محصولات کشاورزی می‌شود؛

ج) بر اثر دستکاری ژنتیکی، به محصولاتی دست پیدا می‌کنیم که نه تنها ارزش غذایی بالایی دارد (یزدان‌پناه و دیگران، ۱۳۹۵)، بلکه ماندگاری این محصولات بیشتر خواهد بود و برای مدت زمان بیشتری با کیفیت باقی خواهند ماند (شاه‌نجات بوشهری و فخر طباطبایی، ۱۳۸۰)؛

د) کاشت محصولات دستکاری ژنتیکی شده به دلیل احتیاج به سموم کمتر، منفعت بیشتری دارد (یزدان‌پناه و دیگران، ۱۳۹۵) و همچنین محیط در برابر سموم که مواد شیمیایی

دارند، حفظ خواهد شد (شاه‌نجات بوشهری و فخر طباطبایی، ۱۳۸۰)؛

ه) رشد در شرایط نامطلوب اقلیمی، خاکی و منطقه‌ای؛

و) افزایش تولید محصولات غذایی و دامی و از بین بردن فقر و گرسنگی؛

ز) تولید واکسن؛

ح) پیشگیری و درمان بسیاری از بیماری‌های ژنتیکی و غیرژنتیکی؛

ط) جلوگیری از به‌وجود آمدن انسان‌های ناقص‌الخلقه و دارای بیماری ژنتیکی

جسمی و روحی (اسمعیلی پوزان و دیگران، ۱۳۹۶)؛

ی) جنگل‌زدایی کمتر که با افزایش جمعیت، دنیا نیاز به تخریب جنگل بیشتر دارد؛

اما اگر غذای کافی برای این جمعیت فراهم شود نیازی به جنگل‌زدایی نیست؛

ک) اگر تولید محصولات افزایش پیدا کند، قیمت غذا کاهش می‌یابد (شاه‌نجات

بوشهری و فخر طباطبایی، ۱۳۸۰).

۶. دیدگاه مخالفان

یکی از دغدغه‌های مخالفان استفاده از فرآورده‌های تراریخته ضررهای این محصولات است که موجب شده است به‌نوعی استفاده از آن را ممنوع کند تا از ایجاد احتمالی بیماری انسان‌ها در آینده پیشگیری شود و نیز کفار نتوانند با کنترل غذا، مشکلاتی را برای کشورهای ضعیف ایجاد کنند. افزون بر این، مخالفان استفاده از فرآورده‌های تراریخته برای اثبات ادعای خود به دلایل متعددی از قرآن مجید استدلال کرده‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۶-۱. حفظ کرامت و جایگاه انسانی

یکی از ویژگی‌هایی که قرآن کریم برای انسان‌ها برمی‌شمارد، کرامت است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا؛ و هر آینه فرزندان آدم را گرامی داشتیم و در خشکی و دریا [بر مرکب‌ها و کشتی] بر نشانیدیم، و از چیزهای پاکیزه روزی‌شان دادیم و آنان را بر

بسیاری از آفریدگان خویش برتری کامل بخشیدیم» (اسراء، ۷۰).

حقوق بشر از قبیل حق حیاط، حق آزادی، حق امنیت فردی و حق عدالت اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (جعفری، ۱۳۹۴). نخستین حقی که قرآن کریم برای انسان برشمرده، حق حیات است. هیچ کس مجاز نیست حیات مادی یا معنوی دیگران را سلب کند: «مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا؛ از این رو بر فرزندان اسرائیل نوشتیم که هر که کسی را بکشد بی آنکه کسی را کشته یا تباهی در زمین کرده باشد، چنان است که همه مردم را کشته باشد و هر که کسی را زنده کند - از مرگ برهاند یا به حق راه نماید - چنان است که همه مردم را زنده کرده است» (مانده، ۳۲). پس از حق حیات برای انسان در اسلام، حق کرامت انسان است (ر.ک: اسراء، ۷۰). حق کرامت موهبت الهی است که خداوند به انسان عطا کرده است. دولت‌ها و هیچ شخصی نمی‌توانند این حق مسلم را از ملت خود سلب کنند و این حق بدون هیچ تبعیضی شامل همه مردم اعم از مسلمان و غیرمسلمان می‌شود (جعفری، ۱۳۹۴). مخالفان استفاده از فرآورده‌های تراریخته با استناد به آیه ۷۰ سوره اسراء می‌گویند: کرامت انسان‌ها ذاتی و فطری است. از دیدگاه قرآن کریم کرامت انسان‌ها محترم و دارای درجات والا است و باید کرامت و جایگاه رفیع انسان‌ها حفظ شود. دولت‌ها، دستگاه‌های اجرایی و متصدیان فرآورده‌های تراریخته برای امنیت همه انسان‌ها به‌ویژه امنیت مربوط به تغذیه آنها مکلف‌اند تلاش کنند تا حقوق فردی و اجتماعی آنها از جهت مادی و معنوی حفظ شود. از آنجا که استفاده از فرآورده‌های تراریخته ضررهایی دارد که با حق حیات و کرامت انسانی ناسازگار است، طبق آیه ۷۰ سوره اسراء نباید کرامت انسانی مخدوش گردد. پس مخالفان با استناد به آیه ۷۰ سوره اسراء می‌توانند استدلال کنند کیفیت غذاهایی که در اختیار مردم قرار می‌گیرد، نباید دارای خطر باشد؛ زیرا احتمال ورود ضرر بر اثر مصرف فرآورده‌های تراریخته وجود دارد؛ پس به دلیل احترام به حق کرامت و حیات انسان‌ها باید غذای لذیذ، پاکیزه و سالم در اختیار آنها قرار بگیرد؛ بر همین اساس، بنابر آیه ۷۰ سوره اسراء استفاده از فرآورده‌های تراریخته ممنوع خواهد بود.

نقدی که بر استدلال به آیه ۷۰ سوره اسراء و تمسک به کرامت ذاتی انسان وارد است، این است که این آیه دو تفسیر را به همراه دارد؛ از یک جهت، حق حیات و کرامت انسان‌ها اقتضا می‌کند غذای کافی، خوب، سالم، لذیذ، پاکیزه و باکیفیت در دسترس انسان‌ها باشد؛ بنابراین غذاهای دارای ضرر، نباید در اختیار مردم قرار بگیرد؛ اما در خصوص فرآورده‌های تراریخته احتمال ورود زیان ناشی از آنها وجود دارد و آزمایش‌هایی در مورد فرآورده‌های تراریخته صورت گرفته است که نشان از زیان آنها دارد و این نکته در مقالات و به قلم دانشمندان بیان شده است؛ پس تا زمانی که نبود ضررهای فرآورده‌های تراریخته به اثبات نرسیده است، باید احتیاط‌های لازم صورت گیرد و قوانین مربوط به تراریخته به درستی اعمال و اجرا شود. از جهتی دیگر، انسان‌ها برای داشتن زندگی مناسب باید دارای غذای کافی باشند تا در معرض کمبود غذا قرار نگیرند و به‌نوعی فرآورده‌های تراریخته گام بزرگی را در رفع بحران کمبود غذا به دلیل افزایش جمعیت در آینده برمی‌دارند و بسیاری از دغدغه‌ها را از بین می‌برند. وجود فقر و نبود محصولاتی غذای نیز با حق حیات و کرامت انسانی ناسازگار است. در حکومت شیعی حق حیات طبیعی‌ترین حق انسان‌ها به‌شمار می‌رود و هیچ‌کس نمی‌تواند آن را به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم از کسی یا جامعه‌ای سلب کند (جعفری، ۱۳۹۴). حق کرامت انسانی به‌عنوان اصلی از اصول حقوق بشر جزو ماهیت انسان به‌شمار می‌آید و براساس آیه ۷۰ سوره اسراء، خداوند به همه فرزندان آدم کرامت بخشیده است (جعفری، ۱۳۹۴)؛ حتی خداوند از فرشتگان خود می‌خواهد به آدم سجده کنند؛ بنابراین، خداوند انسان را اشرف مخلوقات می‌داند و منشأ بزرگی و کرامت بشر به دلیل دمیدن روح خدایی در آدم است (جعفری، ۱۳۹۴). قرآن کریم می‌فرماید: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ * فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ * فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ؛ و یاد آر که پروردگارت به فرشتگان اظهار فرمود که من بشری از ماده گل و لای کهنه متغیر خلق خواهم کرد. پس چون آن را معتدل بیاریم و در آن از روح خویش بدمم، همه از جهت حرمت و عظمت آن روح الهی بر او سجده کنید؛ پس همه فرشتگان سجده کردند» (حجر، ۲۸-۳۰).

مهم این است که انسان دارای کرامت بالذات است؛ زیرا خداوند او را گرامی داشته و آسمان و زمین و پاکی‌ها را برای او خلق کرده و او را بر بسیاری از مخلوقات برتری داده است و طبق آیات ۳۰ و ۳۱ سوره حجر، تکریم انسان به‌رغم اینکه از خاک آفریده شده است، به‌سبب روح خدایی او است و بر این اساس، به فرشتگان دستور داده شد که بر وی سجده کنند (شهبازی و دیگران، ۱۳۹۶). از این آیات از تمام جهات می‌توان احترام به حقوق مادی، معنوی و روحانی انسان را برداشت کرد و هیچ‌کس حق ندارد با اقدامات خود موجبات نقض حقوق انسان‌ها را فراهم کند، بلکه باید تلاش در این راستا باشد که احترام به حقوق انسان‌ها تأمین شود؛ البته این حقوق و احترام به انسان‌ها به‌صورت پایدار در زمان و مکان متعدد برای آنها به‌صورت مشترک ایجاد شود و تحت هیچ شرایطی قائل به تمایز نباشند. نتیجه اینکه حق حیات و کرامت انسانی از دو جهت قابل استناد است. مخالفان استفاده از فرآورده‌های تراریخته می‌توانند به این حق استدلال کنند که حق حیات انسان‌ها محترم شمرده شده است، روش‌های جدید برای تولید فرآورده‌های تراریخته از سوی برخی دانشمندان، دارای نقص است و این احتمال وجود دارد که استفاده از این فرآورده‌های در آینده باعث ایجاد بیماری در مصرف‌کنندگان شود و با توجه به اینکه حق حیات انسان‌ها با استناد به این آیات ارزشمند است، باید از استفاده از این فرآورده‌های خودداری کرد؛ ولی اگر ما بخواهیم به‌طور مطلق و از یک جهت به تفسیر و استدلال از آیات مذکور پردازیم، دارای نقد است؛ بنابراین، تفسیری دوجانبه که می‌توان از آیات مذکور ارائه داد، این است که به حق حیات انسان‌ها توجه شود؛ چون حقوق انسان‌ها محترم شمرده شده است. وضعیت فرآورده‌های تراریخته به‌گونه‌ای است که از یک جهت، با رفع بحران کمبود غذا در آینده در مسیر حمایت از حقوق انسان‌ها و حق حیات آنها حرکت می‌کند و از طرفی دیگر در مورد فرآورده‌های تراریخته احتمال ورود ضرر وجود دارد؛ اما این امر با براءت نفی می‌شود و از جهت دیگر حق حیات انسان‌ها اقتضا دارد جهت رعایت احتیاط، به خطرهای احتمالی این محصولات به دلیل تأمین زندگی مناسب انسان‌ها توجه شود.

نکته مهم اینکه موافقان و مخالفان، جهت تأیید و عدم تأیید این محصولات

می‌توانند از آیات مذکور برداشت متفاوت کنند؛ بر همین اساس، ضروری است استفاده از این محصولات طبق مکتب بینابینی باشد؛ یعنی حکم جواز مقید صادر شود و واردات آنها به گونه‌ای انجام شود که تهدیداتی برای از بین رفتن حقوق مصرف‌کنندگان در آینده و حال، هم از جهت حق بر غذای کمی و هم از جهت حق بر غذای کیفی، وجود نداشته باشد.

۶-۲. عدم تغییر آفرینش الهی

یکی از کارهایی که قرآن کریم به شیطان نسبت می‌دهد، تلاش وی برای تغییر آفرینش الهی است: «وَأُضِلَّنَّهُمْ وَآمَنَّا بِهِمْ وَآمَنَّا بِهِمْ فَلْيَسِّرْكَ أَنْ أَدَانَ الْأَنْعَامَ وَآمَنَّا بِهِمْ فَلْيَغَيِّرْ خَلْقَ اللَّهِ؛ و هر آینه آنان را گمراه می‌کنم و در دلشان آرزوهای باطل می‌افکنم و آنان را فرمایم تا گوش‌های چارپایانشان را بشکافند- تا آنچه را خدا حلال کرده حرام کنند- و بفرمایمشان تا آفریده خداوند را دگرگون سازند» (نساء، ۱۱۹). پس شیطان به انسان دستور می‌دهد که خلقت خداوند را تغییر دهد (پورداد و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۴). بر همین اساس، مخالفان استفاده از فراورده‌های تراریخته، به استناد این آیه، تغییراتی را که در راستای فراورده‌های تراریخته ایجاد شده نفی می‌کنند و معتقدند باید استفاده از فراورده‌های تراریخته ممنوع شود.

نخستین نقدی که به این استدلال و تمسک به این آیه وارد می‌شود، این است که حرمت مشمول تغییر ناهمسو با هدف خلقت اصلی پدیده‌ها است؛ براساس این اندیشه، زندگی انسان وقتی رو به سعادت دارد که بر وفق این حرکت طبیعی شکل گیرد و با آن در تصادم نباشد (علیدوست و حسینی کمال‌آبادی، ۱۳۹۶)؛ برای مثال کندن یا شکافتن گوش یک حیوان تضاد با عرصه آفرینش و جعل است که آن را از حرکت طبیعی خارج می‌سازد؛ پس می‌توان معیاری ارائه کرد و میان آن دسته از تغییرها که در گستره بهره‌بری و تسخیر صورت می‌گیرد و آن دسته که در گستره هدف از خلق آن و انحراف از آن صورت می‌گیرد، تفاوت قائل شد و گفت آیه ۱۱۹ سوره نساء از تغییر در دسته دوم نهی می‌کند (علیدوست و حسینی کمال‌آبادی، ۱۳۹۶)؛ بنابراین تغییرات طولی که در

ادامه فرایند حرکت طبیعی در گستره تسخیرند، حلال هستند؛ ولی تغییرات عرضی و تغییر مسیر اصلی خلقت، حرام است (علیدوست و حسینی کمال‌آبادی، ۱۳۹۶)؛ پس ظاهر آیه ۱۱۹ سوره نساء نشان از منع تغییر در خلقت خدا دارد؛ اما تغییراتی که همراه با نقص باشند، نه هر تغییری، بلکه تغییراتی که مخالف با خلقت اصلی و ذاتی باشند؛ بنابراین، تغییراتی که برای تصرف و استیفا باشند و در خلقت اصلی تغییری ایجاد نکنند، مانعی ندارند و حرام نیستند؛ چرا که اگر تغییری وجود نداشته باشد، انسان‌ها نه تنها با سختی‌های تحمل‌ناپذیر، مواجه خواهند شد، بلکه دچار ضرر فاحش نیز خواهند شد. مطمئناً این مقولات مخالف با قاعده لاجرح و لاضرر نیز هستند. نتیجه اینکه همه تغییرات حرام نیستند، بلکه تغییرات عرضی که مخالف با هدف خلقت اصلی‌اند، حرام خواهند بود؛ برای مثال با تغییرات در عرصه بیوتکنولوژی در خصوص فرآورده‌های تراریخته، تغییر ژنتیک گندم تغییری در مسیر خلقت اصلی گندم ایجاد نمی‌کند و از طرفی جنبه مثبت این محصولات در راستای افزایش تولید و حل مشکلات مربوط به کمبود غذا از جمله ویژگی‌های تراریخته است. افزون‌بر این، ضرر این محصولات، مشکوک است نه یقینی. مشکل ضرر استفاده از فرآورده‌های تراریخته با برائت حل می‌شود؛ اما با توجه به رعایت شرایط احتیاط در استدلال نهایی، به‌طورمطلق تغییرات ایجادشده در این محصولات را نمی‌توان الهی شمرد و حکم به جواز آنها داد.

پس به دو جهت باید توجه داشت: یکی اینکه عیب و نقص داشتن فرآورده‌های تراریخته به اثبات نرسیده است. طبق این آیه در عرضه فرآورده‌های تراریخته ایرادی نیست؛ اما چون در سلامتی آن اختلاف نظر وجود دارد، نمی‌توان به‌طورمطلق و آزادانه تولید، واردات و عرضه این محصولات را حتی طبق این آیه جایز دانست؛ زیرا احتمال دارد استفاده از فرآورده‌های تراریخته موجب عیب و نقص در کسانی شود که از این محصولات استفاده می‌کنند و تصمیم‌گیری در موارد شک و تردید باید با رعایت اصل احتیاط و اصل اباحه اتخاذ شود؛ به عبارت دیگر از آنجاکه تغییرات در فرآورده‌های تراریخته ناقص و معیوب‌اند یا خیر، با شک و تردید مواجه هستیم و با توجه به اینکه اصل اباحه بر اصل احتیاط برتری دارد، به نظر می‌رسد باید اصل بر درستی دانست تا

خلاف آن ثابت شود؛ اما به دلیل احترام به تضمین سلامتی انسان‌ها علاوه بر اصل اباحه به اصل احتیاط نیز باید توجه کرد و طبق مکتب بینابینی به صورت مشروط با رعایت شرایط احتیاطی از این محصولات استفاده کرد و آن هم به صورت تعلیقی تا زمان مشخص شدن قطعی وضعیت این محصولات. این دیدگاه برای استفاده از محصولات تراریخته کاربرد دارد.

دومین پاسخی که می‌توان در خصوص پذیرش مطلق ممنوع کردن استفاده از این محصولات طبق آیه مذکور داد، این است که در این آیه شیطان به انسان دستور می‌دهد که خلقت خداوند را تغییر بدهد؛ بر همین اساس، مصداق این آیه تغییراتی هستند که شیطانی باشند و در گستره تأمین منافع مردم نباشند، بلکه موجبات ایجاد مشکلات متعدد برای مردم را فراهم کنند؛ درحالی که یکی از جنبه‌های مثبت فرآورده‌های تراریخته افزایش تولید است که در رفع بحران کمبود غذا نقش مهمی دارد؛ بر همین اساس، تغییرات ناشی از این محصولات در نگاه اول و مطلق، الهی است و البته اگر مخالفان استفاده از فرآورده‌های تراریخته به ضررهای این محصولات استناد کنند، با توجه به اینکه در حالت شک و تردید قرار داریم، با استناد به اصل برائت این محصولات بدون ضرر شناخته می‌شوند؛ بنابراین، اگر تغییرات ایجادشده در محصولات تراریخته به‌طور قطعی باعث پیشرفت و توسعه باشد و برای تسهیل ارائه خدمات به مردم گامی بزرگ برداشته شود و به نوعی تغییراتی باشد که سبب بروز مشکل برای مردم نشوند، ایرادی نخواهد بود؛ اما در مورد محصولات گفته‌شده حتی اگر فواید آنها به اثبات رسیده باشد، در هر حال از طرف دیگر عده‌ای اعتقاد دارند این محصولات مضرند، هرچند ضرر آنها همراه با شک و تردید است؛ اما جهت حمایت از حق حیات و کیفیت زندگی انسان‌ها نمی‌توان به بروز ضرر احتمالی ناشی از مصرف این محصولات در آینده بی‌اعتنا بود؛ پس به این سادگی نمی‌توانیم نظر بدهیم که در راستای فرآورده‌های تراریخته، تغییرات ایجادشده مطلقاً الهی‌اند. در واقع بهره‌بردن از امکاناتی که خداوند در استیلاي انسان‌ها قرار داده است، باید به گونه‌ای باشد که برای انسان‌ها خطری ایجاد نکند و به‌درستی از آنها استفاده شود و برای سعادت انسان‌ها تلاش شود و نباید همراه با

تهدید باشد. مطمئناً به دلیل مردد بودن وضعیت سلامتی فرآورده‌های تراریخته نمی‌توان با استناد به اصل احتیاط آن را به‌طور مطلق از تغییرات الهی دانست و در نتیجه با استناد مطلق به الهی بودن این تغییرات، نمی‌توانیم وضعیت این محصولات را صحیح نشان بدهیم؛ بنابراین از جهت افزایش تولید، تغییرات حاصل الهی‌اند؛ اما از جهت احتمال ایجاد ضرر، تغییرات موجود الهی نیستند؛ به همین دلیل با توجه به اینکه ضرر این محصولات در حالت شک و تردید است، استفاده از این محصولات طبق مکتب بینابینی، باید با ملاحظه دیدگاه‌های موافقان و مخالفان باشد؛ به عبارت دیگر واردات محصولات تراریخته به گونه‌ای باشد که فرقی بین شرایط مجاز بودن استفاده از محصولات تراریخته و رعایت شرایط احتیاطی نباشد. تأکید می‌شود از این محصولات استفاده شود، اما شرایط احتیاطی رعایت شود.

۶-۳. اکل حلال و طیب

خداوند به مردم دستور می‌دهد از آنچه حلال و پاکیزه است، استفاده کنند: «یا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ؛ ای مردم، از آنچه در زمین است بهره‌برید که خدا آن را برای شما حلال و پاکیزه ساخته است و گام‌های شیطان را دنبال نکنید که او برای شما دشمنی آشکار است» (بقره، ۱۶۸).

مخالفان استفاده از فرآورده‌های تراریخته با استناد به این آیه می‌گویند: حلال یا پاکیزه بودن محصولات تراریخته مشکوک است و به اثبات نرسیده است؛ بر همین اساس، معتقدند باید از استفاده از این محصولات خودداری کرد تا نسبت به زیان نداشتن محصولات تراریخته علم پیدا کنیم.

موافقان استفاده از فرآورده‌های تراریخته می‌توانند با استخراج مفهوم مخالف از این آیه، این استدلال را نقد کنند؛ زیرا این آیه به مردم هشدار می‌دهد از آنچه که حرام است، استفاده نکنند و گام‌های شیطانی را دنبال نکنند؛ در حالی که نه تنها در مورد محصولات تراریخته حکمی جهت حرام یا حلال وجود ندارد، بلکه با اصل برائت، ضرر و زیان احتمالی این محصولات نفی می‌شود و اصل بر پاکیزه و سالم بودن این

محصولات است و به دلیل ارتباط تام این محصولات با حق حیات انسان‌ها، استفاده از این محصولات مجاز خواهد بود؛ اما به صورت تضمینی با توجه به مکتب اعتدال از تمام جهات شرایط احتیاطی رعایت شود.

۷. دیدگاه موافقان

موافقان استفاده از فراورده‌های تراریخته معتقدند در آینده به دلیل افزایش جمعیت، جهان با کمبود غذا مواجه خواهد بود و فراورده‌های تراریخته قابلیت حل بحران غذا در آینده را خواهند داشت و به جهت اینکه ضرر این محصولات اثبات نشده، می‌توان گفت این محصولات ضرر ندارند و در استفاده از آنها هیچ مشکلی وجود ندارد. آنان برای اثبات دیدگاه‌شان به چندین آیه استدلال کرده‌اند.

۱-۷. نفی سبیل

خداوند سلطه‌ای برای کافران بر مؤمنان قرار نداده است: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا؛ خدا هیچ گاه برای کافران نسبت به اهل ایمان راه تسلط باز نمی‌گذارد» (نساء، ۱۴۱).

موافقان استفاده از فراورده‌های تراریخته با استناد به این آیه می‌گویند خداوند هرگونه سلطه از سوی کفار بر اهل ایمان را نفی می‌کند و با توجه به وضعیت خاص اقلیمی و چالش‌های زراعی که ممکن است در آینده ایجاد شود و در کنار آن با توجه به افزایش جمعیت، مساحت زمین‌ها افزایش پیدا نخواهد کرد، مسلماً برای تأمین غذای مردم افزایش تولید ضرورت دارد و فراورده‌های تراریخته با توجه به کاربردهایی که دارند، باعث افزایش تولید می‌شوند و همین امر مانع تسلط کفار بر اهل ایمان خواهد شد.

نقدی که مخالفان استفاده از فراورده‌های تراریخته بیان می‌کنند این است که فراورده‌های تراریخته که احتمالاً ضرر دارند، می‌توانند عامل تسلط کفار بر اهل ایمان باشند. پس می‌توان گفت استفاده از فراورده‌های تراریخته مجاز است؛ اما باید شرایط سخت احتیاطی در آن رعایت شود.

۲-۷. تسخیر

قرآن کریم می‌فرماید آنچه در آسمان و زمین است، مسخر انسان قرار داده شده است: «وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» آنچه در آسمان و زمین است همه را از سوی خودش مسخر شما ساخته. در این نشانه‌های مهمی است برای کسانی که اندیشه می‌کنند» (جائیه، ۱۳).

هرچیزی در آسمان و زمین است، در تسخیر بشر است و تغییراتی که بر اثر فرآورده‌های تراریخته ایجاد می‌شوند با آیه گفته‌شده تأیید می‌شوند؛ بنابراین تغییراتی که بشر ایجاد می‌کند، ایرادی ندارند؛ البته مشروط بر اینکه تغییرات سبب بروز مشکلات برای مردم نباشند؛ به عبارت دیگر با اعمال حق خودشان نمی‌توانند موجبات بروز ضرر را برای مردم فراهم کنند و طبق اصل ۴۰ قانون اساسی هیچ‌کسی نمی‌تواند اعمال حق خود را وسیله ضررزدن به غیر قرار دهد. فرآورده‌های تراریخته با افزایش تولید، دغدغه‌های مردم را جهت رفع بحران کمبود غذا حل می‌کنند؛ ولی به جهت احتمال بروز ضرر ناشی از این محصولات، اگرچه ضرر مذکور با براءت نفی می‌شود و استفاده از این محصولات نباید ممنوع باشد، اما با اعمال شرایط احتیاطی باید از این محصولات استفاده شود که در صورت ایجاد اضطرار جهت تأمین غذای کافی بتوان استفاده از این محصولات را گسترش داد؛ همچنین تا زمانی که شرایط اضطراری وجود ندارد، استفاده از این محصولات باید به گونه‌ای باشد که در صورت اثبات زیانبار بودن این محصولات، بتوان در آینده از بروز ضرر فاحش جلوگیری کرد.

۳-۷. خلافت انسان در زمین

یکی از ویژگی‌های انسان که قرآن کریم مطرح کرده، خلافت انسان در زمین است: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» و به یاد آر وقتی که پروردگارت فرشتگان را فرمود که من در زمین خلیفه‌ای خواهم گماشت. گفتند: آیا کسانی در زمین خواهی گماشت که در آن فساد کنند و خون‌ها بریزند و حال

آنکه ما خود تو را تسیح و تقدیس می‌کنیم؟ خدا فرمود: من چیزی از اسرار خلقت بشر می‌دانم که شما نمی‌دانید» (بقره، ۳۰).

موافقان استفاده از فراورده‌های تراریخته می‌توانند به این آیه استدلال کنند که انسان‌ها با توجه به قابلیت و توانایی‌هایی که دارند می‌توانند جانشین خداوند در زمین باشند تا با بهره‌گیری از استعداد بالقوه‌ای که خداوند در فطرت آنها قرار داده است، موجبات حل مشکلات مردم را فراهم کنند؛ بر همین اساس، انسان توانست با پیشرفت علمی شرایط‌های مناسبی را جهت زندگی همه بشر فراهم کند؛ پس موافقان معتقدند تغییرات حاصل از محصولات تراریخته دارای نقص نیست، بلکه بشر حق ایجاد تغییرات را خواهد داشت؛ البته پذیرش مطلق این نظریه دارای نقد است؛ زیرا درست است که تغییرات در جهان توسط انسان با توجه به این آیه دارای نقص نیست، ولی تغییرات حاصل نیز باید الهی باشند. تغییرات حاصل از فراورده‌های تراریخته در جهت افزایش تولید الهی‌اند؛ اما همین محصولات ممکن است مضر باشند. هرچند چنین ضررهایی با براءت نفی می‌شوند، ایجاد زندگی مناسب برای انسان‌ها و تأمین حقوق معنوی آنها اقتضا دارد به خطرهای ناشی از این محصولات بی‌اعتنا نبود، بلکه استفاده از این محصولات مجاز باشد؛ اما شرایط احتیاطی قطعی رعایت شود.

۴-۷. قدرت آبادگری انسان

خداوند به انسان قدرت آبادگری زمین را داده است. قرآن کریم درباره این موضوع می‌فرماید: «هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا؛ او خدایی است که شما را از زمین آفرید و برای آباد ساختن آن برگماشت» (هود، ۶۱). موافقان استفاده از فراورده‌های تراریخته می‌گویند انسان خلیفه خداوند در زمین است؛ بر همین مبنا حق هرگونه تغییرات طولی در محیط زیست را دارد؛ بنابراین هر نوع تغییری در محصولات کشاورزی مجاز است.

پذیرش مطلق این نظریه در مورد فراورده‌های تراریخته دارای نقد است؛ زیرا از کجا انسان مجاز است تغییراتی در محیط زیست و محصولات کشاورزی ایجاد کند که

موجب ضرر به محیط زیست و انسان‌ها هستند؟ بله تا جایی که تغییرات با ضرر همراه نباشد، بلکه برای توسعه باشد و مخالف با هدف خلقت اصلی پدیده‌ها نباشد، اشکالی وجود ندارد؛ چراکه انسان خلیفه خداوند بر روی زمین است و برای رفع مشکلات می‌تواند اقدامات لازم را انجام بدهد. در بحث مربوط به فراورده‌های تراریخته آنچه ظاهر است اینکه تغییرات برای پیشرفت از قبیل رفع مشکلات کمبود غذا اشکال ندارد؛ اما در مورد این محصولات، احتمال ورود ضرر وجود دارد. اگرچه در زمان شک و تردید با براءت ضرر نفی می‌شود، اما جهت حمایت از حق حیات انسان‌ها همان‌طور که قبلاً بیان شد در این مورد مکلفیم به احتیاط توجه کنیم؛ به عبارتی تا زمانی که رفع بحران کمبود غذا با استفاده از فراورده‌های تراریخته اضطراری ندارد، طبق مکتب بینابینی و با ملاحظه دیدگاه مخالفان و موافقان، می‌توان به استفاده از این محصولات پرداخت، مشروط بر اینکه محدودیت‌های ویژه‌ای در استفاده از این محصولات در نظر گرفته شود تا بین جواز استفاده از محصولات تراریخته جهت تأمین غذای کافی برای مردم و رعایت شرایط احتیاطی جهت تأمین حق حیات انسان‌ها فرقی نباشد.

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه موضوع فراورده‌های تراریخته از موضوعات جدید است که پس از پیدایش علم بیوتکنولوژی برای تغییر ژن گیاهان و موجودات پدید آمده است، احکام آن از مسائل مستحدثه است. درباره فراورده‌های تراریخته دو دیدگاه موافق و مخالف و یک دیدگاه میانه وجود دارد. از مطالب بیان‌شده، نتایج ذیل به دست می‌آید:

۱. هر یک از موافقان و مخالفان استفاده از فراورده‌های تراریخته به آیات قرآن تمسک کرده‌اند.
۲. استدلال‌های هر یک از موافقان و مخالفان استفاده از فراورده‌های تراریخته و استنادهای آنان به آیات قرآن قابل نقد است.
۳. با توجه به نقد دیدگاه موافقان و مخالفان، دیدگاه اعتدالی اثبات گردید که عبارت است از: با استناد به اصل اباحه و صحت و با جمع عرفی دیدگاه‌های قابل ارائه از

سوی موافقان و مخالفان و با برداشت از اطلاق آیات قرآنی بایسته است استفاده از این محصولات به گونه‌ای باشد که شرایط جواز استفاده از این محصولات نسبت به رعایت شرایط احتیاطی ترجیح نداشته باشد؛ یعنی در استفاده از این محصولات، محدودیت‌های ویژه‌ای در نظر گرفته شود تا بین جواز استفاده از محصولات تراریخته جهت تأمین غذای کافی برای مردم و رعایت شرایط احتیاطی جهت تأمین حق حیات انسان‌ها فرقی نباشد.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. امانی، علیرضا. (۱۳۹۲). جبران خسارات در بیوتکنولوژی. حقوق راه و کالت، ۵(۱۰)، صص ۶۳-۸۱
۲. اسمعیلی پوزان، مریم؛ رجائی پور، مصطفی و رزمی، سید محسن. (۱۳۹۶). دستکاری ژنتیکی و ممنوعیت ضرر در اسلام. اخلاق زیستی، ۲۳(۲)، صص ۴۹-۶۰.
۳. بیگدلی، سعید؛ امین بدیع صنایع اصفهانی، امین. (۱۳۹۳). مبنای مسئولیت مدنی ناشی از محصولات غذایی اصلاح شده ژنتیکی (تراریخته) (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و اسناد بین المللی)؛ مطالعات حقوق تطبیقی، ۵(۲)، صص ۲۸۷-۳۱۶.
۴. پورداد، مهدی؛ بحری شعبانی پور، امیر هوشنگ و محمدی زاده، فلورا. (۱۳۹۵). بررسی محصولات تراریخته از دیدگاه دینی و سیاسی، همایش محصولات تراریخته در خدمت تولید غذای سالم. حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار. دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان.
۵. جعفری، علی اکبر. (۱۳۹۴). حقوق بشر در حکومت شیعی پیشگام حقوق بشر بین الملل. جستارهای سیاسی معاصر، ۶(۱۵)، صص ۱-۱۷.
۶. رهنما، حسن. (۱۳۸۷). اخلاق زیستی و تولید محصولات تراریخته. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۳(۱ و ۲)، صص ۱-۱۴.
۷. شهبازی، حشمت اله؛ تقی زاده، ابراهیم و شهبازی نیا، مرتضی. (۱۳۹۶). حقوق بشر در حقوق خصوصی. فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، ۵(۱۹)، صص ۷۳-۹۶.
۸. عباسی، محمود؛ رزمخواه، نجمه و حیدری، بهار. (۱۳۹۳). محصولات غذایی تراریخته و چالش های پیش رو از منظر اخلاق زیستی و حق بر غذا. فصلنامه اخلاق زیستی، ۴(۱۲)، صص ۶۵-۷۹.
۹. علیدوست، ابوالقاسم؛ حسینی کمال آبادی، سید مرتضی. (۱۳۹۶). مبانی فقهی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته. فصلنامه تخصصی دین و قانون، ۱۴(۱)، صص ۱۱-۴۸.

۱۰. غنی‌زاده، مهدیه. (۱۳۹۷). حکم تکلیفی تولید محصولات تراریخته از منظر فقه امامیه؛ دو فصلنامه مهندسی ژنتیک و ایمنی زیستی، ۷(۲)، صص ۲۶۷-۲۷۹.
۱۱. قدرتی، فاطمه. (۱۳۹۹). تحلیلی بر ادله مشروعیت دستکاری ژنتیکی مواد غذایی؛ آموزه های فقه مدنی؛ (۲۲)، صص ۲۵۴-۲۷۶.
۱۲. مهدی‌زاده، مهرانگیز؛ ربیعی، مریم؛ آل‌بویه، محمود و رستگار، حسین. (۱۳۹۰). برچسب‌گذاری مواد غذایی یا تراریخته و حقوق مصرف‌کنندگان. فصل‌نامه حقوق پزشکی، ۵(۱۶)، صص ۱۱۵-۱۲۹.
۱۳. واحدی، مرتضی؛ ملا ابراهیمی، عماد؛ ارزانیان، کرم‌الهی و نوربخش. (۱۳۹۳). بررسی ابعاد حقوقی تولید و کاربرد محصولات تراریخته با تأکید بر قانون ایمنی زیستی، پروتکل کارتاها، پروتکل ناگویا. منتشر شده در کنفرانس بین‌المللی توسعه پایدار، راهکارها و چالش‌ها با محوریت کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری. <https://civilica.com/doc/354698/>
۱۴. یزدان‌پناه، مسعود؛ فروزانی، معصومه و بختیاری، زیبا. (۱۳۹۵). بررسی تمایل کارشناسان جهاد کشاورزی خوزستان نسبت به محصولات کشاورزی تراریخته. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۲(۱)، صص ۱۰۳-۱۱۷.
۱۵. شاه‌نجات بوشهری، علی‌اکبر؛ فخر طباطبایی، سیدمحمد. (۱۳۸۰). اثرنگاری پروتئنی جمعیت‌های گندم تائودار در ایران. مجله علوم کشاورزی ایران، ۳۲(۳)، صص ۵۶۷-۵۷۳.

References

* The Holy Quran

1. Abbasi, M., & Razmkhah, N., & Heidari, B. (1393 AP). Transgenic food products and the leading challenges in terms of bioethics and the right to food. *Bioethics Journal*, 4(12). Pp. 65-79. [In Persian]
2. Alidoost, A., & Hosseini Kamalabadi, S. M. (1396 AP). Jurisprudential principles of genetic engineering and transgenic products. *Journal of Religion and Law*, (14). pp. 11-48. [In Persian]
3. Amani, A. (1392 AP). Compensation in biotechnology. *Rahe Wekalat*, 5(10), pp. 63-81. [In Persian]
4. Bigdeli, S., & Amin Badi'a Sanaei Esfahani, A. (1393 AP). Basis of Civil Liability for Genetically Modified (Transgenic) Food Products (Comparative Study of Iranian Law and International Documents); *Journal of Comparative Law Studies*, 5(2), pp. 287-316. [In Persian]
5. Ghanizadeh, M. (1397 AP). Obligation to produce transgenic products from the perspective of Imami jurisprudence; *Bi-Quarterly Journal of Genetic Engineering and Biosafety*, 7(2), pp. 267-279. [In Persian]
6. Ghodrati, F. (1399 AP). An analysis of the legitimacy of genetic manipulation of food; *Teachings of civil jurisprudence*; (22), pp. 254-276. [In Persian]
7. Ismaili Parzan, M., & Rajaeipour, M., & Razmi, S. M. (1396 AP). Genetic manipulation and the prohibition of harm in Islam. *Bioethics*, (23), pp. 49-60. [In Persian]
8. Jafari, A. A. (1394 AP). Human Rights in Shiite Government Pioneer of International Human Rights. *Journal of Contemporary Political Essays*, 6(15). pp. 1-17. [In Persian]
9. Mehdizadeh, M., & Rabiee, M., & Alebuyeh, M., & Rastegar, H. (1390 AP). Food or transgenic labeling and consumer rights. *Journal of Medical Law*, 5(16), pp. 115-129. [In Persian]
10. Pourdaoud, Mehdi., & Bahri Shabanipour, A. H., & Mohammadi Zadeh, F. (1395 AP). *A Study of Transgenic Products from a Religious and Political*

Perspective, Conference on Transgenic Products for Healthy Food Production. Environmental protection and sustainable development. Ramin Khuzestan University of Agriculture and Natural Resources. [In Persian]

11. Rahnama, H. (1387 AP). Bioethics and production of transgenic products. *Journal of Ethics in Science and Technology*, 3(1 and 2). Pp. 1-14. [In Persian]
12. Shah Nejat Bushehri, A. A. & Fakhr Tabatabai, S. M. (1380 AP). Protein imaging of Taodar wheat populations in Iran. *Iranian Journal of Agricultural Sciences*, 32(3), pp. 567-573. [In Persian]
13. Shahbazi, H., & Taghizadeh, E., & Shahbazinia, M. (1396 AP). Human rights in private law. *Journal of Private Law Research*, 5(19). Pp. 73-96. [In Persian]
14. Vahedi, M., & Mullah Ebrahimi, E., & Arzanian, K., & Nourbakhsh. (1393 AP). *Investigating the legal aspects of production and application of transgenic products with emphasis on biosafety law, Cartagena Protocol, Nagoya Protocol*. Published at the International Conference on Sustainable Development, Solutions and Challenges Focusing on Agriculture, Natural Resources, Environment and Tourism. <https://civilica.com/doc/354698/>. [In Persian]
15. Yazdanpanah, M., & Forouzani, M., & Bakhtiari, Z. (1395 AP). An Examination of the tendency of Khuzestan Jihad-e-Agriculture experts towards transgenic agricultural products. *Iranian Agricultural Extension and Education Sciences*, 12(1). Pp. 103-117. [In Persian]